

АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ: ТИПИ МАГІЧНОГО РЕАЛІЗМУ

У статті класифіковано особливості магічного реалізму у творчості Дж. Апдайка та В. Шевчука, подається аналіз функціонування образу відьми в українській та американській культурі, протиставляється зображення демонічних образів, визначено психологічні типи відьом та класифіковано ступінь "прирученості" демонізму, охарактеризовано використання фольклорних мотивів у творенні магічного.

Порівняльний аналіз роману Дж. Апдайка "Іствікські відьми" та повісті В. Шевчука "Горбунка Зоя" виводить на передній план головну проблему – художнє моделювання образу жінки в культурі Америки та України і, зокрема, фольклорними засобами демонізації цього образу, підходи українського та американського письменників до зображення магічного. **Актуальність теми** спричинена тим, що у постколоніальній культурі важливим елементом є міжкультурна комунікація. Необхідним для сучасного суспільства є усвідомлення національної ідентичності та, водночас, важливим є процес інтеграції у світову спільноту. Порівняння роману Дж. Апдайка з повістю В. Шевчука сприяє виокремленню спільних та відмінних рис у підходах письменників до зображення дійсності, у застосуванні різних прийомів для цього. Відбувається ідентифікація національних ознак та звернення уваги на суто українське трактування стилю магічного реалізму.

Мета дослідження – простежити типи магічного реалізму через протиставлення демонічного образу жінки-відьми В. Шевчука та чоловіка-диявола Дж. Апдайка, визначити ступінь "прирученості" демонізму українського та американського письменників, відмінні психологічні типи відьом, охарактеризувати використання фольклорних мотивів у творенні магічного.

Предмет дослідження – розгляд специфіки демонізму у творчості Дж. Апдайка та В. Шевчука, аналіз функціонування образу відьми в українській та американській культурі, аналіз наукової концепції Г. Грабовича.

У дослідженні було використано такі методи, як культурно-історичний (при визначенні ментальних особливостей обох суспільств), компаративний (для порівняння роману Дж. Апдайка "Іствікські відьми" з повістю В. Шевчука "Горбунка Зоя").

Творчість В. Шевчука вивчали М. Павлишин, Л. Тарнашинська, А. Горнятко-Шумилович, Г. Грабович, особливості магічного реалізму були розглянуті Ю. Покальчуком та А. Кравченком. Аналізом роману Дж. Апдайка "Іствікські відьми" займалися М. Мельников, М. Етвуд, С. Яковенко.

Роман Дж. Апдайка, вийшовши у світ 1984 року, відразу став популярним в Америці, а з часом і в світі завдяки екзотичній темі твору та простоті сюжету. Головні героїні – пересічні жінки з актуальними проблемами сучасного суспільства. Вони розлучені, мають дітей, потребують грошей та мріють про чоловіків і кохання. Поряд з цим автор торкається другорядних проблем таких, як рівноправ'я жінок, адольтер у сім'ї, виховання дітей.

Персонаж-чоловік Дарілл ван Хорн в романі "Іствікські відьми" репрезентує патріархальний погляд на жінок-відьом. І таким чином через гендерний конфлікт Дж. Апдайк подає екзотичну тему.

В українській літературі після "Конотопської відьми" Г. Квітки-Основ'яненка така тема була поставлена в рамки – чи то народницької чи то радянської ідеології. В. Шевчук з 60-х років ХХ ст. по суті неофіційно відновлював культурний код, який втілювали містичні жіночі образи. Маскулінізація образу української чаклунки Зої (повість "Горбунка Зоя" В. Шевчука, 1995 р.) на тлі американського роману достатньо помітна і відчутна. Зоя володіє таємничою силою, хоча автором не вказано, як у випадку ван Хорна, чи та сила справді є частиною демонічної сторони людини.

Г. Грабович у статті "Кохання з відьмами" узагальнює дві основні тенденції української критики в оцінці творчості В. Шевчука: графоманія та орнаменталістика. Першу він не підтримує, а другу намагається поглиблено розгорнути в кількох аспектах. На думку ученого, для В. Шевчука у темах потойбічного та демонічного є щось глибинне та важливе, адже він попри тоталітарні обмеження залишався прив'язаним до неї протягом кількох десятків років. Аналізуючи український варіант магічного реалізму, Г. Грабович вказує на головну ознаку – "прирученість демонізму" [1: 279]. Іншими словами, цей демонізм не викликає у читача панічного страху. Пом'якшення демонічних елементів свідчить про запити і рецепцію українських читачів.

Враховуючи концепцію Г. Грабовича, порівняємо твори В. Шевчука і Дж. Апдайка. Є очевидним факт, що в американського письменника демонізм "не приручений", тобто, такий, що може психологічно руйнувати наївного читача чи, навпаки, гартувати його шляхом протидії страху.

Натомість В. Шевчук оберігає читача від психологічного потрясіння і читач залишається, так би мовити, психологічно не загартованим у жанрі "жахів". Наприклад, у повісті "Горбунка Зоя" щоразу, коли головна героїня починає використовувати магічні здібності, В. Шевчук зм'якшує як сам процес ворожіння, так і його результат. Українська відьма не використовує спеціальних прийомів чи ритуалів для чарування. Головною силою її відьмацтва, за словами чотирьох юнаків, – є постійна присутність Зої у їх снах, думках та бажаннях. Все, що є Зоїними безпосередніми діями, стосується лише зустрічей з товариством. В. Шевчук наділяє її містичною енергією: якщо вона випадково з'являється перед хлопцями, то обов'язково у темряві, з очима, як "мідні бляшки" [2: 34], що символічно передає пільму у душах чоловіків, яку жінка контролює.

Головною помстою горбунки було "покарання щастям" [2: 42]. В. Шевчук облагороджує мету відьми – у розв'язці стає відомо, що її єдиною метою впливу на чоловіків було народження дитини. Отже, демонізація жіночого образу набула позитивних рис.

У Дж. Апдайка відьми своїми діями завжди завдають руйнівного ефекту. Усі обряди передбачають шкоду та деструкцію чи навіть смерть. Читач американського письменника мусить бути психічно стійким, здатним не лякатися натуралістичних сцен, містичних діянь. Зрозуміло, що процес читання може стати або психологічною травмою, або уроком особливого естетичного досвіду. Наприклад, Дж. Апдаjk детально представляє низку ритуалів, які розбудовує на основі жаху та споріднених негативних емоцій. Усе те, що не влаштовувало американських героїнь-відьом у їхньому житті, було скоректовано ними за допомогою магії (негода, мор на тварин, покара несимпатичних їм людей, використання надприродних сил для розваг).

Відьми Дж. Апдайка є егоїстичними жінками, які керуються примхливими ексцентричними бажаннями. Можна погодитись зі словами А. Окініної, що "героїні у Апдайка вийшли найгіршого побутово-стервозного типу" [3: 7]. Їхні ревності та заздрощі зруйнували як дружбу, сімейне життя, так і буття оточуючих.

Г. Грабович у вказаній статті виводить генезу інтерпретації образу відьми від середньовічної ідеї: "жінка – потенційна відьма". У різній мірі ця ідея підтримується як Дж. Апдайком у романі "Іствікські відьми", так і В. Шевчуком у повісті "Горбунка Зоя". У Дж. Апдайка сила відьми підкріплювалася бажанням помсти, а помста – емоціями ненависті. У В. Шевчука головна героїня живе для того, щоб "спокусити та звести чоловіка" [1: 46]. Головним засобом для цього служить, як зазначає Г. Грабович, "краса-потворність" [1: 285]. Погоджуючись із висновком літературознавця, додамо, що Зоя є відьмою не стільки за своєю суттю, як з точки зору чоловіків, "через юнацький, самоствердно-інфантильний погляд" [1: 286]. Саме вони назвали її відьмою на підставі "логічного умовиводу": якщо вона потворна, але тим не менше їм до вподоби, – значить вона – відьма.

Сутність демонічної жіночості (і жінки взагалі) – в її активному началі, що сприймається В. Шевчуком не як пережиток матриархату, а як суть і наслідок прадавньої культури, що постає складовою нашої культурної самотоженості і визначає специфіку жіночості "в українських умовах". Таким чином, В. Шевчук створює "культурний міф української жіночості", який репрезентується у матриархальній культурі через зображення демонічного образу жінки [1]. У повісті В. Шевчука стає очевидним, що чоловіки наділяють жінку магічними властивостями, якщо остання намагається зайняти першість, бути незалежною від протилежної статі, мати можливість на самовираження. Тому цілком можливе ототожнення жінки із відьмою, цілком не маючи для цього об'єктивних підстав.

Жінку шанують доти, поки чоловік є рабом своїх власних страхів, спільником власної безпорадності. Тому культ жінки підтримується страхом, а не любов'ю. Горбунка Зоя своїми магічними здібностями демонструє рівність, якщо не зверхність над чоловіками. Адже відьомські сили це те, чого парубки не лише не можуть пояснити, усвідомити, але й ніколи не будуть ні володіти, ні розуміти. Тому їхній страх виявляється у злості та подекуди зневажливому ставленні до відьми.

Жінки Дж. Апдайка відкрилися як відьми тільки після того, коли позбулися чоловіків. Тобто шлюб стримував природу магічних сил жінок. Вони вважали, що шлюб з чоловіком обмежує їх як особистостей та перетворював їх життя на суцільну рутину.

Материнські обов'язки і відносна фізична слабкість не давали змоги жінкам брати активну участь у військових діях, політичних протестах, у завоюванні світу, природи, зовнішніх багатств, положенні у суспільстві. Сьюкі, будучи редактором газети, і Бренда Парслі, виконуючи обов'язки священика, намагаються зламати стереотипи про непридатність жінок виконувати чоловічу роботу.

Фінансово незалежна жінка має більше шансів на самовираження, тому кожна з відьом Дж. Апдайка працює, що допомагає їм самореалізовуватись. Александра займається ліпленням фігурок, Джейн грає на віолончелі, а стихією Сьюкі є слово, написання книги.

Простежується головний принцип В. Шевчука у творенні магічного: він послуговується фольклорними засобами та слов'янськими народними віруваннями, при цьому не руйнуючи фольклорно-міфологічні образи й сюжети, не трансформуючи їх в норми сучасного стилю, а залишає за ними символічну таємничість, смислову поліфонію.

Отже, на відміну від фольклорного типу магічного реалізму В. Шевчука, Дж. Апдайк використовує урбаністичний підхід зображення магічного, якому притаманна атмосфера динаміки міста. Тому його образ відьми є результатом маскультури.

Завдяки використанню авторами різних типів магічного реалізму відбувається протиставлення жінки та чоловіка, які уособлюють в собі образ демонічної сили. Головною ознакою зображення демонічного у повісті "Горбунка Зоя" В. Шевчука та у романі "Іствікські відьми" Дж. Апдайка виступає ступінь приручення демонізму. В українській повісті демонізм "приручений" настільки, що не викликає у читача страху; в американському романі автор значно понижує поріг вразливості читача внаслідок накопичення жахів. Як результат жінка-відьма в американській літературі є деструктивною, егоїстичною, а в українській – набирає позитивних рис, спрямовує свою містичну енергію на влаштування як власного життя, так і самоствердження оточуючих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грабович Г. Кохання з відьмами / Григорій Грабович // Тексти і маски. – К. : Критика, 2005. – С. 280–298.
2. Шевчук В. Горбунка Зоя / Валерій Шевчук // Сучасність. – 1995. – № 3. – С. 9–64.
3. Окініна А. "Іствікські відьми" : антижіночий та антивідьомський роман? / А. Окініна // Друг читача. – К., 2007. – № 3. – 7 с.
4. Горнятко-Шумилович А. Український химерний роман у контексті латиноамериканського магічного реалізму / Анна Горнятко-Шумилович // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Випуск 33. Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Част. 2. – С. 227–232.
5. Карпова О. П. Демонологічний дискурс прози Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / О. Карпова. – Херсон, 2008. – 20 с.
6. Кравченко А. "Химерний" роман і фольклор / А. Кравченко // Радянське літературознавство. – 1982. – № 4. – С. 57–62.
7. Покальчук Ю. Сучасна латиноамериканська проза / Юрій Покальчук. – Київ, 1978. – 267 с.
8. Апдайк Д. Иствикские ведьмы : [роман] / Джон Апдайк ; [пер. с англ. И. Я. Дорониной]. – М. : ООО "Издательство АСТ" ; ООО "Транзиткнига", 2004. – 381 с.
9. Atwood M. Wondering What It's Like to be a Woman / Margaret Atwood // The New York Times. – 1984, May 13. – 1 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Кондратьєва А. Е. Американско-украинский культурный контекст: типы магического реализма.

В статье классифицированы особенности магического реализма в творчестве Дж. Апдайка и В. Шевчука, подается анализ функционирования образа ведьмы в украинской и американской культуре, противопоставляется изображение демонических образов, определены психологические типы ведьм и классифицирована степень "прирученности" демонизма, охарактеризовано использование фольклорных мотивов в создании магического.

Kondratieva A. Ye. American and Ukrainian Cultural Context: the Types of Magical Realism.

The article deals with the features of magical realism in the works by J. Updike and V. Shevchuk. The functions of the image of witches in the Ukrainian and American culture are described. It is also defined the psychological types of witches and characterized the degree of "the taming" of the demonism. There is an analysis of the folklore motives for creating a magical. The demonic images in the American and Ukrainian literature are contrasted.